

ZOFFMANN 1984

ZS. K. ZOFFMANN, *A Kárpát-medence neolitikus és rézkori népességeinek főbb metrikus és taxonómiai jellemzői. – Main metric and taxonomic data of the anthropological finds dating from the Neolithic and Copper Ages in the Carpathian Basin.* AnthrK 28 (1984) 79–90.

ZOFFMANN 1991

ZS. K. ZOFFMANN, *A Közép-európai (KVK+DVK) és az Alföldi (AVK) Vonaldíszes kerámiák embertani leleteinek metrikus összehasonlítása. – Metrischer Vergleich der anthropologischen Funde der mitteleuropäischen und der Alföld-Linienband-Keramik.* JPMÉ 36 (1991) 85–99.

Zs. K. Zoffmann
Magyar Nemzeti Múzeum
Budapest, Pf. 364
H-1370

Vörös István

A BALÁCAI NEOLITIKUS TELEP ÁLLATCSONT-MARADVÁNYAI

A Nemesvámos-Baláca római villagazdaság központi (I.) épületének feltárása közben, a római falalapozások alatt a Sopot-kultúrához tartozó 13 objektumot tártak fel 1981–88. között K. Palágyi Sylvia és Regenye Judit (LDM. Veszprém). A település régészeti leírását és feldolgozását Regenye J. végezte el, dolgozatát lásd ugyanezen kötetben.

A 205 db-os állatcsontanyag mindössze 6 gödör konyhai/étkezési hulladékanyaga (1. táblázat). A leletgyűttes kis száma ellenére a fajok száma magas; a neolitikumnak mind az öt háziállata – a *szarvasmarha* (*Bos taurus* L.), a *juh* (*Ovis aries* L.), a *kecske* (*Capra hircus* L. form. *aegagrus* Erxl.), és a *kutya* (*Canis familiaris* L.); a vadászott állatok közül négy nagyvad – a *vadló* (*Equus ferus gmelini* Ant.), a *gimszarvas* (*Cervus elaphus* L.), az *őz* (*Capreolus capreolus* L.), a *vaddisznó* (*Sus scrofa ferus* L.); továbbá egy erdei ragadozó, a *vadmacska* (*Felis silvestris* Schreb.) fordul elő.

Az állatok között két ritka faj is megtalálható: a bezoár (= *aegagrus*) típusú kecske, és a kelet-európai vadló. Úgy tűnik, egy település állatcsontmaradványaiból ásatással „vett” random (véletlenszerű) mintavétel fajösszetétele nemcsak a mennyiségtől (GRAYSON 1984), hanem a véletlenszerűen feltárt objektumok leletanyagainak minőségi összetételétől is függ.

1. A csontleletanyag topográfiai megoszlása

1. gödör (6 B–7 B szelvény, 1984)

Szarvasmarha – 2

os zygomaticum fr., dext. astragalus.

Juh – 6

radius dist. diaph. fr., femur diaph. fr., 3 metapodium diaph. fr., metapodium dist. trochlea fr.

Sertés – 4

dext. corpus mandibulae fr. (inf.), sin. humerus diaph. fr., 2 costa fr.

Gimszarvas – 4

sin. corpus mandibulae oral fr., radius diaph. fr., 2 femur diaph. fr.

Vaddisznó – 3

dext. radius-ulna prox., dext. femur dist fr.

2. gödör (4. helyiség D-i fele, 2. gödör, 1981)

Szarvasmarha – 10

M inf., proc. spin. fr., 4 costa fr., scapula fr., femur dist. diaph. fr., 2 tibia diaph. fr.

Juh – 11

sin.-dext. M3, dext. os nasale fr., 3 costa, metacarpus diaph. fr., femur diaph. fr., metatarsus diaph. fr., 2 metapodium diaph. fr.

Kecske – 1

jobb oldali frontale a szarvcsappal, nőstény.

Sertés – 6

sin. praemaxilla fr., sin. maxilla fr., sin. os zygomaticum fr., sin. ang. mandibulae fr., tibia diaph. fr., dext. metatarsus III. prox. (juv.).

Gimszarvas – 4

2 agancs-szár db, femur diaph. fr., sin. calcaneus.

Vadmacska – 1

dext. mandibula.

9/2. gödör (4. helyiség DK-i negyed (C/2 h.) É-i fala 5. gödör, 1988)

Szarvasmarha – 8

P4, corpus mandibulae fr., 3 costa fr., radius diaph. fr., dext. olecranon fr., metatarsus diaph. fr.

Juh – 11

M sup., 2 costa fr., scapula fr., dext. humerus diaph. fr., radius diaph. fr., femur diaph. fr., tibia diaph. fr., metatarsus diaph., 2 metapodium diaph. fr.

Kecske – 1

dext. os parietale fr.

Sertés – 7

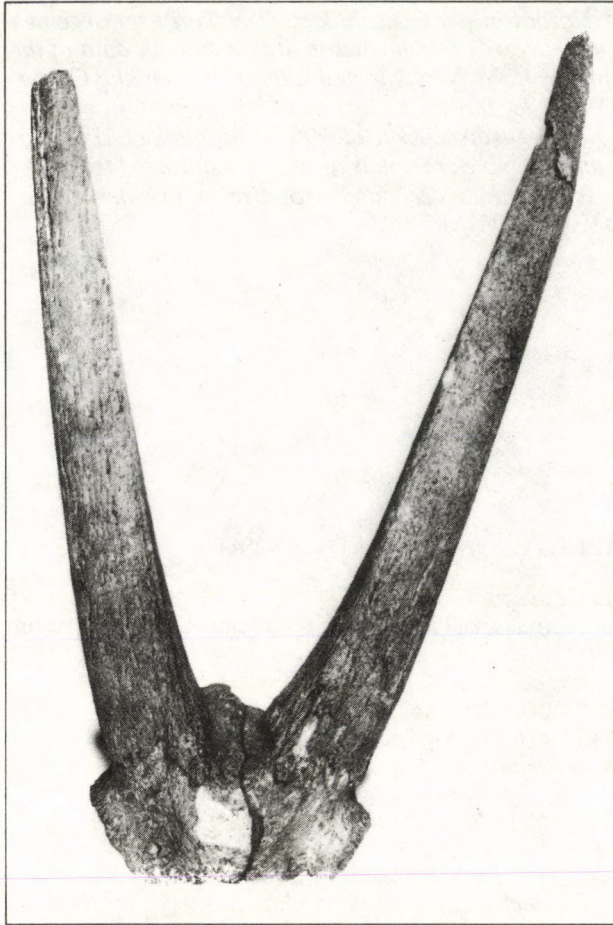
sin. praemaxilla fr., dext. os zygomaticum fr., os nasale fr., corpus mandibulae fr., sin. ramus mandibulae fr., costa fr., sin. os tarsale quartum (T4+5).

Vadló – 1

sin. os phalangis I. ant.

Gimszarvas – 2

agancsszár db, sin. calcaneus.

1. kép Baláca, neolitikus telep. Kecské, aegagrus-típusú szarvcsappár, bak (1:1/2)

Abb. 1 Baláca, neolithische Siedlung. Ziege, Schädelstück mit aegagrusartigen Hornzapfen, männliches Tier (1:1/2)

Őz – 2

2 frontale fr.

3. gödör (C 3 helyiség, részlegesen feltárt „bothros”, 1984)

Szarvasmarha – 15

3 vert.thoracalis, 5 vert.lumbalis, 2 costa fr., sin. ramus mandibulae fr., sin.humerus dist.trochlea fr., dext.humerus dist.diaph.fr. (juv.), pelvis fr., sin. tibia prox.fr.

Juh – 4

2 humerus diaph.fr., sin.radius diaph. (juv.), sin. tibia dist.db.

Kecske – 5

mindkétoldali frontale a szarvcsapokkal, bak (1. kép), mindkétoldali frontale a szarvcsaptöréddel, nőstény (2. kép), sin. humerus dist.db.

Sertés – 18

sin.corpus mandibulae fr., 2 dext. – 1 sin. humerus prox.db., 5 humerus diaph.fr., dext.humerus dist.db, dext.radius prox.db., radius diaph.fr., 3 femur diaph.fr., 3 tibia diaph.fr.

Gimszarvas – 9

epistropheus fr., 2 scapula fr., sin.radius dist.db, 2 metacarpus diaph.fr., 3 sin. tibia dist db (juv.).

Vaddisznó – 1

dext.maxilla db.

10. gödör (I helyiség, 1984)

Szarvasmarha – 10

3 costa fr., humerus diaph.fr., dext.ulna fr., femur diaph.fr., 3 tibia diaph.fr., metatarsus diaph.fr.

Juh – 4

2 sin.tibia diaph.fr., 2 metapodium diaph.fr.

Sertés – 4

agykoponya fr., sin.maxilla fr. (juv.), sin.corpus mandibulae fr., metapodium fr. (juv.).

11. gödör (115-117. szelvények, 1984)

Szarvasmarha – 18

sin.maxilla fr., sin. corpus mandibulae fr., 4 costa fr., vert.cervicalis f., scapula fr., sin.radius prox.fr., sin.metacarpus prox.fr., metacarpus diaph.fr., sin.femur dist.diaph.fr., sin.tibia dist.fr., sin. – dext. metatarsus prox.db., 3 tibia diaph.fr.

Juh – 3

radius diaph.fr., 2 metapodium diaph.fr.

Sertés – 4

agykoponya fr., dext.corpus mandibulae fr., dext.humerus prox.diaph.fr., dext.femur (neonatus).

Vadló – 1

dext. angulus mandibulae fr.

Gimszarvas – 3

jobb oldali koponyás agancstör., sin. scapula fr., os ph.II.

2. A leletanyag jellemzése

A balácai neolitikus gödrökben az állatcsont maradványok anatómiai összetétele és fragmentáltsága – a gödrök bolygatottsága és részleges feltártsága ellenére – viszonylag egységes (2. táblázat).

A szarvasmarha csontmaradványok ca. 110–115 cm marmagasságú, közepes testméretű állatoktól származnak (4. táblázat). A 11. gödörben előforduló egyed baloldali maxilla foggarnitúrája aberráns növesű: az elhúzódnó, kései – étkezési/hasznosítási okokra visszavezethető – fogváltás miatt a P³–M¹ között beszűkült alveolusban a P⁴ már nem fért el, ezért a fogsor ívétől 45°-os szögben a szájpadlás felé elcsavarodott.

A juhok egyöntetűen kis testű, ún. „tözeg-juh” (*Ovis aries palustris* Rütimeyer) típusúak voltak (4. táblázat).

A balácai neolitikus állatcsontanyag legérdekesebb darabjai a hatalmas méretű kecske szarvcsapok (1–2. kép). Kecskemaradvány három gödörben volt: nőstény jobb oldali szarvcsapja (2. gödör); egy nőstény és egy bak összetartozó jobb és bal oldali szarvcsapja, humerus db (3. gödör); parietale fr. (9/2. gödör).

A szarvcsapok alakja, formája, méretei alapján egyértelműen az „aegagrus”-típusba tartoznak.

Bak szarvcsapok (1. kép) – hosszú, vastag, hátrahajló íve kismértékű, nagy méretű, egyenes „szablya”-alakú. A szarvcsapok enyhén befelé – a mediansagittalis sík felé – csavarodnak, heteronymok. Báziskeresztmetszetük négyzetes; domború laterális, anterior-laterális; lapos anterior-medialis oldallal (3. kép). Az anterior-laterális falon széles sekély barázda húzódik. A szarvcsap alsó felén az anterior gerinc éles. Méretek a 3. táblázatban találhatóak.

Nöstény szarvcsapok (2. kép) – rövid, vékony, enyhén hátrahajlító, feltűnően kicsi, egyenes „szablya”-alakú, nem csavarodó. Báziskeresztmetszetük háromszög alakú; domború lateralis, és ívelt medialis oldalakkal (3. kép). Anterior gerince tompa, lekerekített.

A szarvcsapok morfológiájából adódó rendszertani státusuk meghatározása rendkívül nehéz. A szarvcsapok alakja, formája, méretei (3. táblázat) tökéletesen megegyeznek a kis-ázsiai, és a közel-keleti *bezoár vadkecske* (*Capra aegagrus* Erl.) morfológiájával (HEPTNER 1966, Abb. 188–189; HARRISON 1968, Plate 110–111; EPSTEIN 1971, Fig. 239–243; REED 1960, Plate 29; és méreteivel (BÖKÖNYI 1973, Fig. 3). Az archaeozoológia általános véleménye szerint a bezoár vadkecske Európában természetes körülmények között nem fordult elő. Vadkecske-szerű hatalmas szarvcsap-leletek Thessalia (BOESSNECK 1956), Magyarország (VÖRÖS 1986) és Közép-Németország (MÜLLER 1964) korai és középső neolitikus lelőhelyeiről ismertek. A kecske-szarvcsapok előfordulása Közép- és DK-Európában két módon értelmezhető: 1., ezek valódi bezoár vadkecskék maradványai; az állatok meghatározott időszak(ok)ban természetes környezeti (pl. klíma) változás következtében sodródtak, nyomultak Ny-i irányba; így jutva el rövid tartózkodással a Kárpát-medencébe, és a Kárpátokat északon – esetleg – megkerülve a Közép-Német területekre. 2., ezek már házi kecskék, még bezoár vadakkal megegyező „aegagrus”-típusú szarvakkal. Olyan egyedek, amelyeket 1–2 generációval korábban „házasítottak”. Kis-Ázsiából, a Közel-Keletről antropogén hatásra rendkívül rövid idő alatt jutottak el Közép-Európába (VÖRÖS 1986). Még az első esetben a vadkecske migrációja független az embertől; a második esetben a házi kecske vándorlása kizárólag a kultúrát hordozó emberrel együtt történhetett. A két feltételezés szakmai elbírálásához további vizsgálatokat kell végezni. Legfontosabb feladat ezen a téren a szarvcsap-morfológia, és a nomenklatura revidálása.

A *sertések* közepes testméretűek voltak.

Az egyetlen *kutyacsont* egy rövid, vékony tibia diaph.fr., közepes testméretű ún. *tőzeg spicc* (*Canis familiaris palustris* Rüttimeyer) maradványa.

A kelet-európai *vadló* mellső első ujjperce hosszú, széles, enyhén kiemelkedő distalis szalagdudorral.

A *gimszarvas* maradványok a koponyás agancs és a három agancs db kivételével mind nőstény egyedeké voltak (VÖRÖS 1975), méreteket a 4. táblázat tartalmazza. A jobb oldali agancsos homlokcsont egy kettéhasított koponyából való. Az agancstöről a szemágot, és a szárát levágták. A szár eltávolítása külső oldalról történt. A szárát ca. 2/3-ig „zsinigtechnikával” bevágták, majd a megmaradt agancsfalat a vágás irányába (befelé) ki/letörték. Az agancs belső szélén így keletkezett a 3-as fűrészfogszerű törésselület.

Méretetek (mm):

	rózsató	rózsa
töredék h.	40	63
körméret	136	205
lat-med. átm.	44	65
ant.-post. átm.	43	70

2. kép Baláca, neolitikus telep. Kecske, aegagrus-típusú szarvcsappár, nőstény (1:1)

Abb. 2 Baláca, neolithische Siedlung. Ziege, Schädelstück mit aegagrusartigen Hornzapfen, weibliches Tier (1:1)

Az őznek egy széthasított frontáléja, a nőstény *vad-disznónak* fej és postcranialis maradványa került elő. Egy radius méretét a 4. táblázat tartalmazza.

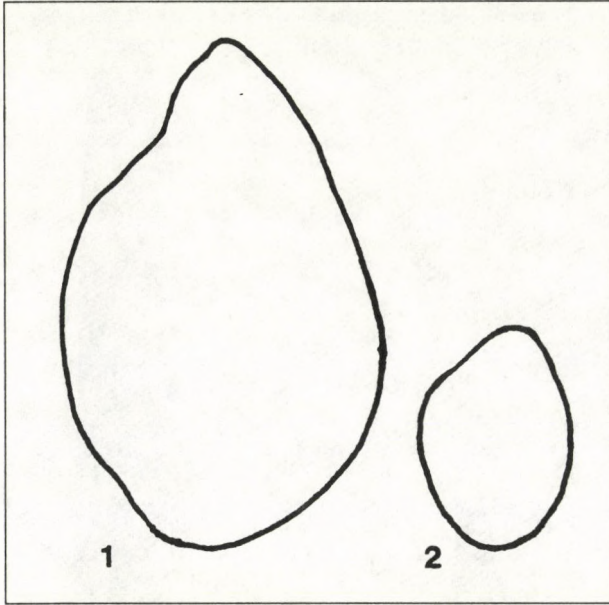
A *vadmacskának* egyetlen maradványa egy jobb oldali mandibula. Közepes méretű: mandibula h. 64, ram. mandb. m. 28,5, fogsor h. 21, premolaris h. 13, M₁ h. 8; corpus mandb. magassága az M₁ mögött: 12,5 mm.

3. Csonteszközök

A balácai neolitikus csontanyagban 8 db sérült, törött – használatra már alkalmatlan – csonteszköz található. Az eszközök szarvasmarha, juh és gimszarvas csontjaiból készültek.

Simító

– szarvasmarha borda csiszolt töredéke, h. 88, sz. 16 mm (9/2).

3. kép Baláca, neolitikus telep. Kecske, aegagrus-típusú szarvasapok báziskeresztmetszete (1:1). 1. bak; 2. nőstény
Abb. 3 Baláca, neolithische Siedlung. Ziege, Basisquerschnitt der aegagrus-artigen Hornzapfe (1:1). 1. männlich; 2. weiblich

Tű

– juh metapodium diaphysis falából faragott „csonttű” nyersanyaga; még nem csiszolt (1),
– juh metapodium diaphysis fala, csiszolt; a csonttű alsó – hegyes – fele. A töredék h. 48 mm (9/2).

„Metapodium eszköz”

Elsősorban a későneolitikus-réz kori kultúrákra jellemző eszköz funkciója nem ismert. A szarvasmarha, őstulok és gimszarvas metapodiumok (mc/mt) hosszú, vastag falú diaphysisei általában két oldalt csiszoltak. Mintha „fenőkőnek” használnák, a mélyen homorú kopásfelületeken a kopásnyomok, a karc-csíkok hosszirányúak. A metapodiumok intenzív igénybevétele következtében a „puha” csontfal gyorsan kopik, és idővel eléri a csontüregét. Kétoldali használatkor ilyen esetben a diaphysis kettétörik, és megmarad a csont alsó és felső vége. Ilyen „elhasznált” 2 db szarvasmarha metatarsus felső darabjai kerültek elő Balácán a 11. gödörből is.

„Agancskapa”

Gimszarvasagancs szárából készült eszköz hiányos töredéke (9/2). A „kapa” a középső nyéllyuknál tört ketté, a fok-része hiányzik. Érdekes, hogy az elülső éle az általánostól eltérően nem vertikális, hanem horizontális síkú. A töredék h. 170, az elülső része 135 mm hosszú.

„Agancsvéső”

Agrártelepülésekre pl. Aszódra (BÁCSKAY-VÖRÖS 1980, 43) jellemző „ásóbot-csontvéget” gimszarvasagancs vastag szárából készítették. Az eszköz alapanyagát képező csontlapot a szár oldalfalából hasították ki. A 10–18 mm vastag agancslapot ca. 2/3–1/3 részre osztva, végei felé haladva ék-alakban megfaragták. A hosszabb 2/3-ad részén rögzítették a nyélhez; a kihegyezett 1/3-rész pedig a „munka-fej” volt. Hossza 91, sz. 38, vastagsága 15 mm.

„Agancspecek”

Gimszarvasagancs szárkortexből készített kerekded, kihegyezett végű tárgy. H. 40, középső vastagsága 10 mm.

4. „Bothros”

Ásatási megfigyelések szerint a 3. objektum 2 méter mély henger alakú gödör, amiben az állatsontokon kívül két edény volt. A gödör csontanyaga két csoportra különül el: a juh, kecske, sertés és a gimszarvas postcraniális maradványai mind feketére égtek; a kecske, vaddisznó fej-, és a szarvasmarha összes maradványa ép, hőhatás nem érte.

A fejszontok kivételével minden faj maradványa ún. húsos-végtagból származik, ami egyértelműen hússok elhelyezését, illetve elégetését jelzi.

5. Összefoglalás

A balácai neolitikus telep helyzete és feltárási lehetősége megegyezik a meneshelyivel. Mindkét őskori telepre római villa épült. Mindkét helyen – az azonos szituáció miatt – részben elhordott, részlegesen feltárt objektumok állnak csak a kutatás rendelkezésére. Ennek ellenére a két telep-foszlány állatsontanyaga hasonló (1. táblázat, BARTOSIEWICZ 1992). A háziállatmaradványok életkori megoszlása alapján a szarvasmarha, a juh és a kecske esetében a kifejlett állat, míg a sertés esetében a fiatal állatok hasznosítását jelzik.

Nem tudható, hogy a római építkezés alkalmával Balácán a gödrök állatsontanyagaiból mennyi semmisült meg. A vizsgálható csontanyag formailag egy-egy állatdarabolási-étkezési hulladéknak felel meg. Ez lehet véletlen, de valós tevékenység produktuma is. A húsvadászat során a könnyen elejthető nőstény vaddisznók, és a gimszarvas tehének kerültek terítékre.

Az egyes állatfajok évszakokra meghatározható mortalitása alapján a maradványok egy része ősz végétől–tavasz elejéig tartó időszakot mutatnak.

1. táblázat: Római villák alatt feltárt neolitikus telepek állatsontmaradványai (db)

Lelőhely Objektum	BALÁCA						Összesen	MENCSEHELY ¹ 1-2.
	1.	2.	9/2.	3.	10.	11.		
Fajok								
Szarvasmarha	2	10	8	15	10	18	63	99
Juh	6	11	11	4	4	3	39	28
Kecske ²	–	1	1	5	–	–	7	–
Sertés	4	6	7	18	4	4	43	12
Kutya	–	–	–	–	–	1	1	–
	12	28	27	42	18	26	153	139
Vadló	–	–	1	–	–	1	2	–
Gimszarvas	4	4	2	9	–	3	22	–
Őz	–	–	2	–	–	–	2	–
Vaddisznó	3	–	–	1	–	–	4	–
Vadmacska	–	1	–	–	–	–	1	–
	7	5	5	10	–	4	31	–
Csont fragm.	–	8	8	–	–	5	21	26
Összesen:	19	41	40	52	18	35	205	165

1. BARTOSIEWICZ 1992; 2. Konvencionálisan a háziállatok közé sorolva (l. a szövegben)

2. táblázat: Baláca, neolitikus telep. Állatsontok anatómiai megoszlása (db)

Fajok	Szarvasmarha	Juh	Kecske	Sertés	Gimszarvas
Csontok					
szarvcsap/agancs	–	–	5	–	3
agykoponya	–	–	1	2	1
arckoponya	2	1	–	7	–
mandibula	3	–	–	7	1
fog	2	3	–	–	–
	7	4	6	16	5
csigolya	10	–	–	–	1
borda	16	5	–	3	–
	26	5	–	3	1
scapula	2	1	–	–	3
humerus	3	3	1	11	–
radius	2	4	–	2	2
ulna	2	–	–	–	–
metacarpus	2	1	–	–	2
pelvis	1	–	–	–	–
femur	3	4	–	4	3
tibia	10	3	–	4	3
astragalus	1	–	–	–	–
calcaneus	–	–	–	–	2
tarsus	–	–	–	1	–
metatarsus	4	2	–	1	–
metapodium	–	12	–	1	–
os ph. II.	–	–	–	–	1
	30	30	1	24	16
Összesen:	63	39	7	43	22

3. táblázat: Aegagrus-típusú kecskeszarvcsapok méretei (mm)

	♂♂				♀♀			
	1.	2.	3.	4.	1.	2.	3.	4.
Baláca	390	80	50	200	(120)	30	21	80
	(310)	78	50	205	140 (65)	33 33	24 25	90 92
Szerencs (VÖRÖS 1986)	(345)	63	45	162	208	39	28	102
Sümeg-Mogyorósdomb (BÁCSKAY-VÖRÖS 1980)	(220)	62	45	170	(210) (123)	33 33,5	25 24	98 92

1. hosszúság (zárójelben a töredék hossza); 2. legnagyobb átm.; 3. legkisebb átm.; 4. báziskörméret

4. táblázat: Baláca, neolitikus telep. Csontméretek (mm)

		1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.
<i>Humerus</i> juh	9/2.	–	–	14,5	–	–	14,0	–
kecske	3.	–	–	–	33,0	–	–	–
sertés	3.	–	–	–	38,5	–	–	38,5
<i>Radius</i> sertés	3.	–	28	–	–	20	–	–
vaddisznó	1.	–	35	–	–	25	–	–
gimszarvas	3.	–	–	–	50,0	–	–	37,0
<i>Tibia</i> kutya	11.	–	–	11,5	–	–	10,0	–
gimszarvas	3.	–	–	–	50,0	–	–	37,0
<i>Metatarsus</i> szarvasmarha	11.	–	46 48	–	–	46 47	–	–
<i>Os ph. II.</i> gimszarvas	11.	42	24	17,5	21,0	–	23	28,0
		1.	2.	3.				
<i>Astragalus</i> szarvasmarha	1.	68	46	43,5				
<i>Calcaneus</i> gimszarvas	9/2. 2.	119 124	40 40	43,5 46,0				

Méretek: 1. hossz, 2. prox.sz., 3. diaph.sz., 4. dist.sz., 5. prox.m., 6. diaph.m., 7. dist.m.; Astg/calc.-nál: 1. hossz, 2. sz., 3. m.

IRODALOM

- BÁCSKAY—VÖRÖS 1980 E. BÁCSKAY—I. VÖRÖS, *Újabb ásatások sümeg-mogyorósdombi őskori kovabányában*. VMMK 15 (1980) 7–47.
- BARTOSIEWICZ 1992 L. BARTOSIEWICZ, *A mensehelyi újkőkori telep állatsontanyaga*. A tapolcai Városi Múzeum Közl. 2 (1992) 48–49.
- BOESSNECK 1956 J. BOESSNECK, *Zu den Tierknochen aus neolithischen Siedlungen Thessalien*. BRGK 36 (1955) 1956, 1–51.
- BÖKÖNYI 1973 S. BÖKÖNYI, *Some problems of animal domestication in the Middle East*. In: J. MATOLCSI ed.; *Domestikationsforschung und Geschichte der Haustiere*. Internat. Symp. in Budapest 1971. Budapest 1973, 69–75.
- EPSTEIN 1971 H. EPSTEIN, *The origin of the domestic animals of Africa*. II. Leipzig 1971 pp. 720.

- GRAYSON 1984 D. K. GRAYSON, *Quantitative Zooarchaeology*. Studies in Archaeological Science. New York 1984.
- HARRISON 1968 D. L. HARRISON, *The Mammals of Arabia. II*. London 1968.
- HEPTNER 1966 V. G. HEPTNER et. al.: *Paarhufer und Unpaarhufer*. In: V. G. HEPTNER–N. P. NAUMOV ed.: *Die Säugetiere der Sowjetunion*. I. Jena 1966 pp. 939.
- MÜLLER 1964 H.-H. MÜLLER, *Die Haustiere der mitteldeutschen Bandkeramiker*. Natuwiss. Beitr. z. Vor- u. Frühgesch. 1 (1964) pp. 181.
- REED 1960 Ch. A. REED, *A review of the archeological evidence on animal domestication in the prehistoric Near East*. In: R. J. BRAIDWOOD–B. HOWE, *Prehistoric investigations in Iraq Kurdistan*. Stud. in ancient orient. civiliz. Chicago, 31 (1960) 119–145.
- VÖRÖS 1975 I. VÖRÖS, *A magyarországi subfossilis szarvaspopulációk archaeozoológiai vizsgálata*. Egyetemi Dokt. Diss. Kézirat. Debrecen 1975.
- VÖRÖS 1986 I. VÖRÖS, *A szerencs-taktaföldvári későneolitik telep állatcsontleletei*. Nat. Bor-sod. 1 (1986) Miskolc 98–124.

I. Vörös
Magyar Nemzeti Múzeum
Budapest, Pf. 364.
H-1370

